

บทที่ 4

โบราณสถานเวียงกุมกาม

โบราณสถานเวียงกุมกามถูกสร้างในสมัยพญามังราย มีอายุถึงปัจจุบันกว่า 700 ปี ตั้งอยู่ในเขตท้องที่หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร

4.1 ลักษณะทางกายภาพ

บริเวณที่ตั้งของเวียงกุมกามมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบจนถึงเกือบราบ ความลาดเอียงประมาณร้อยละ 0-1 พื้นที่ราบช่วงนี้จะกว้างขวางและเป็นที่ย่ำน้ำท่วมถึง พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นที่ราบดินตะกอนทับถม เนื้อดินจึงเป็นดินร่วนถึงดินร่วนเหนียว ปนทราย มีแหล่งน้ำสำคัญตามธรรมชาติ คือ แม่น้ำปิงไหลผ่านบริเวณที่ราบ จึงมีการตั้งถิ่นฐานกันมาแต่โบราณ

จากการสำรวจชุมชนบริเวณภายในเวียงกุมกามและบริเวณใกล้เคียง โดยอาจารย์ สวัสดิ์ อ่องสกุล พบการตั้งหมู่บ้านเรียงรายไปตามร่องรอยทางน้ำเก่า (แม่น้ำปิง) โดยบ้านเรือนจะสร้างในที่สูงคือบริเวณขอบลานตะพักลำน้ำ ลักษณะดังกล่าวเป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวของ แม่น้ำ วัด และชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิงในอดีต ได้แก่ วัดศรีบุญเรือง วัดเสนาหิน วัดพระนอนหนองผึ่ง วัดกองทราย วัดกุ๊เสื่อ วัดปากกอง เป็นต้น วัด และชุมชนดังกล่าวส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ริมถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน (สายเก่า)

นอกจากนั้นจากการสำรวจชุมชนใต้เวียงกุมกามได้พบการตั้งหมู่บ้านตามร่องน้ำเก่า ซึ่งเป็นที่แยกจากแม่น้ำปิงในลักษณะแม่น้ำประสานสาย (braided streams) ลักษณะการตั้งหมู่บ้านจะตั้งตามแนวเหนือ-ใต้ ตามร่องน้ำเป็นสายลงมา เช่น สายที่หนึ่งจากบ้านบวกรกเหนือ บ้านสันปูเญย บ้านโป่งแห้ง บ้านบวกรกใต้ สายหนึ่งจากบ้านลุ่ม บ้านปิ่นเจียง บ้านนอกแฝก บ้านป่าสัก บ้านหนองสี่แจ่ง ชุมชนดังกล่าวตั้งอยู่ลึกเข้าไปจากถนนสายเชียงใหม่-ลำพูนประมาณ 2-3 กิโลเมตร โดยมีทางแคบๆ เชื่อมต่อกัน ลักษณะของแม่น้ำปิงช่วงที่ไหลลงสู่บริเวณตอนใต้เมืองเชียงใหม่จนถึงอำเภอเมืองลำพูน จะมีลักษณะเป็นแม่น้ำที่ไหลมาจากพื้นที่ราบแคบๆ ทางเหนือไหลลงสู่

บริเวณซึ่งเป็นที่ราบลุ่มกว้างขวาง จากพื้นดินตะกอนร่วนทำให้แม่น้ำปิงกัดเซาะพื้นที่ได้ง่าย แม่น้ำปิงจึงกัดเซาะเป็นร่องน้ำขนาดเล็ก หลายร่องน้ำ เมื่อดูจากภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2497 จะเห็นการแตกสาขาของแม่น้ำปิง ออกไปมากมาย กลายเป็นแม่น้ำสายเล็กๆ ที่ไหลไปทิศทางเดียวกันกับแม่น้ำปิงอยู่ระยะหนึ่ง จากนั้นจะไหลเข้ามารวมกับแม่น้ำปิงอีก ลักษณะเช่นนี้ คือ แม่น้ำประสานสาย

ชุมชนจะตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวของแม่น้ำปิงและแม่น้ำสายสั้นๆ ที่เป็นสาขาของแม่น้ำปิง เช่น แม่น้ำบวกรอก แม่น้ำปิงน้อย และแม่น้ำปิงเก่า สภาพที่แม่น้ำปิงแตกสาขาออกไปมาก ทำให้พื้นที่ราบบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์เพราะเต็มไปด้วยแหล่งน้ำ จึงมีความเหมาะสมกับการเกษตรกรรม เวียงกุมกามตั้งอยู่ติดแม่น้ำปิงสายเก่า ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านเรียกกันว่า "ปิงห่าง" คำว่าห่างหมายถึงละทิ้งหรือร้างไป ปิงห่างจึงหมายถึง แม่น้ำปิงที่ต้นเงินถูกทิ้งให้ร้างไปแล้ว เวียงกุมกามมีความสำคัญกับแม่น้ำปิงอย่างยิ่ง ความเจริญรุ่งเรืองและความเสื่อมสลายของเวียงกุมกามจะเป็นผลมาจากแม่น้ำปิง แม่น้ำปิงจึงเสมือนเส้นชีวิตของเวียงกุมกาม เดิมแม่น้ำปิงไหลไปทางเวียงกุมกาม โดยรวมเวียงกุมกามไว้ปากเดียวกับเชียงใหม่ เมื่อภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2497 จะเห็นร่องรอยปิงห่างชัดเจนมาก จุดที่ปิงห่างแยกจากแม่น้ำปิงปัจจุบันจะอยู่ห่างจากวัดคู่คำ หรือ วัดเจดีย์เหลี่ยม บ้านท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ไปทางทิศเหนือ วัดระยะทางอากาศประมาณ 250 เมตร จากนั้นร่องปิงห่างจะผ่านหลังวัดศรีบุญเรือง เลียบด้านเหนือของตัวเวียงกุมกาม เลียบไปตามถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน (สายคันยาง) ด้านตะวันตกผ่านบ้านสัน คือ บ้านหนองผึ้ง บ้านกองทราย บ้านคู่อู้อู บ้านปิ่นเจียง บ้านปากกอง บ้านอุโมงค์ บ้านกอม่วง บ้านป่าเหี่ยว จากบ้านป่าเหี่ยวร่องรอยปิงห่างจะเปลี่ยนแนวมาทางทิศตะวันออกขนานอยู่ทางด้านตะวันออกของทางรถไฟ ผ่านบ้านหนองหมู บ้านป่าสัก บ้านชัยสถาน บ้านต้นผึ้ง บ้านไร่ บ้านป่าเต้า บ้านปิงห่าง และบ้านหริ่งห้า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โดยไหลไปบรรจบกัน แม่น้ำกว๊ม ที่เหนือสะพานศรีวิไชย ปิงห่างมีระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร

ร่องรอยปิงห่างปรากฏเป็นแนวยาวอยู่ทางด้านตะวันตกของถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน ตั้งแต่บ้านสัน คือ ลงไปถึงบ้านอุโมงค์ มีลักษณะลาดต่ำลงเป็นแอ่ง ระดับของท้องน้ำอยู่ต่ำกว่าระดับถนนประมาณ 1-2 เมตร ถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน จึงสร้างอยู่บนดินธรรมชาติของร่องปิงห่าง ซึ่งเป็นบริเวณที่มีระดับสูงในแอ่งที่ราบน้ำท่วมถึง สภาพของปิงห่างในปัจจุบัน ตลอดระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร จะพบลักษณะกายภาพของปิงห่างแตกต่างกัน บางส่วนมีสภาพเป็นร่องรอยน้ำเก่า บางส่วนต้นเงินมาก และบางส่วนยังมีสภาพเป็นแม่น้ำอยู่ ช่วงที่มีสภาพเป็นร่องรอยทางน้ำเก่าซึ่งไม่มีน้ำเหลืออยู่จะเป็นส่วนที่มีดินตะกอนทับถมจนต้นเงิน แต่ก็ยังมีสิ่งบ่งบอกสภาพของ

ร่องน้ำเก่าคือความต่างระดับกับพื้นที่โดยรอบ ลักษณะเช่นนี้จะพบตั้งแต่บริเวณบ้านท่าวังตาลลงไปถึงบ้านกองทราย บริเวณร่องบึงห่างจะมีการปลูกบ้านเรือนและทำสวน ร่องบึงห่างช่วงที่ตื้นเขินเป็นลักษณะของร่องบึงห่างที่มีตะกอนทับถมมากจนทำให้ร่องน้ำตื้นเขินมีระดับต่ำกว่าพื้นที่ข้างเคียงประมาณ 1 เมตร แม่น้ำปรากฏเป็นร่องน้ำขนาดเล็ก มีความกว้างประมาณ 0.5 - 1 เมตร ความลึกประมาณ 5 - 10 นิ้ว ร่องน้ำขนาดเล็กจะมี 1 - 2 ร่องไหลอยู่ บริเวณขอบของร่องบึงห่างมักจะมีต้นบอนและพุทธรักษาขึ้นเป็นกลุ่มตามร่องน้ำหรือบริเวณลุ่มต่ำ ในท้องที่ร่องบึงห่างส่วนที่ตื้นเขินมากนี้มีร่องน้ำค่อนข้างกว้าง ความกว้างโดยเฉลี่ยประมาณ 25 - 30 เมตร ร่องบึงห่างช่วงที่ตื้นเขินนี้จะพบตั้งแต่บ้านกู่เสีอลง ไปถึงบ้านกอม่วง ระยะทางประมาณ 13 กิโลเมตร หรือ 50% ของร่องบึงห่างทั้งหมด ร่องบึงห่างส่วนที่มีสภาพเป็นแม่น้ำจะอยู่ในช่วงปลายของร่องบึงห่าง ตั้งแต่บ้านป่าเหวลง ไปจนถึงปลายร่องน้ำที่บรรจบกับแม่น้ำกวัง บริเวณบ้านหริ่งห้าเรียกว่า สบบึงห่าง เป็นระยะทางยาวประมาณ 8.5 กิโลเมตร หรือประมาณ 34% ของร่องบึงห่างทั้งหมด สาเหตุสำคัญที่ทำให้ร่องบึงห่างช่วงนี้มีสภาพเป็นแม่น้ำเพราะมีการขุดลอกบึงห่างอยู่เสมอ

4.2 ประวัติความเป็นมาของโบราณสถานเวียงกุมกาม

สภาพก่อนหน้ากำเนิดเวียงกุมกาม ดำานานกล่าวถึงบริเวณวัดกานโถม (ศูนย์กลางเวียงกุมกามในสมัยก่อน) เป็นชุมชนอยู่แล้ว ชุมชนแห่งนี้นับถือต้นไม้เดื่อต้นหนึ่ง "คนทั้งหลายหันก็เอากันไปสักการบูชา แล้วปรารถนาเอาয়ลูกหญิงลูกชายข้าวของสมบัติอันใดก็ได้ตั้งใจมักแห่งคนทั้งหลายแล อยู่ไม่นานเท่าใดต้นไม้ต้นนั้นเป็นอันเผาแก่นักลวดตาย คนทั้งหลายเที่ยวข้อมไปสักการบูชาที่นั่นบ่ขาด トラบถึงเจ้ามังรายมาตั้งเวียงกุมกาม" เมื่อไม้เดื่อตายไปจึงมีพระมหากษัตริย์และภิกษุรวม 5 รูป มาตั้งสำนักบำเพ็ญธรรมอยู่ที่บริเวณไม้เดื่อซึ่งเป็นที่สักการบูชาของประชาชนสืบมา พญามังรายทรงปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ขึ้นแทนที่ ปัจจุบันในบริเวณวัดกานโถม (ข้างค้ำ) ยังมีต้นโพธิ์อยู่ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นต้นที่พญามังรายทรงปลูก

บริเวณวัดกานโถมในช่วงก่อนกำเนิดเวียงกุมกาม มีฐานะเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ตั้งอยู่ริมน้ำบึงมาแต่โบราณและขึ้นอยู่กับปกครองของเมืองหริภุญไชย หมู่บ้านนี้ควรมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 และมีการอยู่อาศัยอย่างสืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยพญามังราย เมื่อถึงสมัยพญามังราย พระองค์ทรงสร้างเวียงกุมกามและสร้างวัดกานโถมในบริเวณชุมชนโบราณของหริภุญไชยโดยยกฐานะหมู่บ้านดังกล่าวให้เป็นเมืองหลวงของอาณาจักร

เวียงกุมกามเป็นเวียงที่พญามังรายสร้างขึ้นในบริเวณชุมชนโบราณสมัยหริภุญไชย ก่อนหน้าการสร้างเวียงกุมกาม พญามังรายทรงยกทัพจากเมืองฝางมายึดครองเมืองหริภุญไชยประทับที่หริภุญไชยอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ก็มอบให้อ้ายฟ้าครองหริภุญไชย ส่วนพระองค์แสวงหาที่สร้างเวียงใหม่ และทรงเลือกหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่อยู่ริมแม่น้ำปิง (ปิงห่าง) มาสร้างเป็นเวียงกุมกาม การสร้างเวียงกุมกามจะต้องเกิดขึ้นหลังจากการยึดครองหริภุญไชย หากยึดถือศักราชที่พญามังรายยึดครองหริภุญไชยคือ พ.ศ. 1835 แล้ว แสดงว่าเวียงกุมกามจะต้องสร้างหลัง พ.ศ. 1835 และต้องสร้างก่อนเชียงใหม่คือจะต้องก่อน พ.ศ. 1839 ปีที่สร้างเวียงกุมกามจึงอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1838-1839 เมื่อตรวจสอบกับตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า พญามังรายประทับที่หริภุญไชยเพียง 2 ปี ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า เวียงกุมกามสร้างราว พ.ศ. 1837 เวียงกุมกามกำเนิดขึ้นเพราะพญามังรายทรงประสงค์จะสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ แทนที่เมืองหริภุญไชย หลังจากที่พญามังรายยึดครองเมืองหริภุญไชยสำเร็จในราว พ.ศ. 1835 พระองค์ประทับที่หริภุญไชยเพียง 2 ปี ก็แสดงความไม่พอใจที่จะใช้เมืองหริภุญไชยเป็นเมืองหลวงต่อไป แม้ว่าเมืองหริภุญไชยจะเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการค้า ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นเวลาช้านาน ความไม่พอใจต่อเมืองหริภุญไชยคงเป็นเพราะข้อบกพร่องของตัวเวียงที่มีอายุมากกว่า 500 ปี สภาพเวียงมีขนาดเล็กและคับแคบไม่สามารถขยายเวียงได้ เป็นไปได้ว่าคงเต็มไปด้วยวัดและสิ่งก่อสร้างต่างๆ เพื่อความเหมาะสมกับรัฐที่อาณาจักรกว้างขวางขึ้น พญามังรายจึงหาสถานที่สร้างเมืองหลวงขึ้นใหม่โดยให้เมืองหริภุญไชยมีฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางพุทธศาสนา ขณะที่เมืองหลวงแห่งใหม่จะเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการค้าและการเมือง

เวียงกุมกามสร้างขึ้นจากชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง (ปิงห่าง) โดยสภาพเดิมของชุมชนนั้นเป็นชุมชนโบราณสืบไปถึงสมัยหริภุญไชยประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 พญามังรายทรงสร้างเวียงกุมกามในสภาวะแวดล้อมของวัฒนธรรมหริภุญไชย และอิทธิพลทางความคิดและวัฒนธรรมหริภุญไชยจึงมีต่อพระองค์อย่างมาก และเนื่องจากที่ตั้งของเวียงมีความสำคัญมาก จะต้องอาศัยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อการเจริญเติบโตของสังคมเมืองขนาดใหญ่ โดยเฉพาะที่ตั้งเวียงที่มีฐานะเป็นเมืองหลวง ย่อมต้องจะคำนึงความเหมาะสม การเลือกที่ตั้งเวียงกุมกาม ก็คงมีการพิจารณาถึงความเหมาะสมแล้วเป็นไปได้ว่าเมื่อแรกสร้างเวียงกุมกามยังไม่ทราบว่าเป็นที่ลุ่มต่ำมากจนเกิดปัญหาในภายหลัง หากยกเว้นประเด็นจุดอ่อน ด้านสภาพพื้นที่ต่ำแล้วนับว่าเวียงกุมกามตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมดังนี้

ประการแรก ในด้านการคมนาคมเวียงกุมกามสร้างริมแม่น้ำปิง การคมนาคมจึงสะดวกสามารถใช้แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางติดต่อกับเมืองต่างๆ ได้ ทั้งเมืองที่อยู่ทางตอนเหนือและเมืองที่อยู่ทางใต้เวียงกุมกามมีโอกาสพัฒนาให้ศูนย์กลางการค้าแลกเปลี่ยนได้ ดังพบในตำนานพื้นเมือง

เชียงใหม่ กล่าวคือ เรือค้าขายมาจากที่ต่างๆ เข้ามาขายที่ภาคกุมภกาม (ตลาดของเวียงกุมกาม) เป็นจำนวนมากจนทำให้มีเรือชนกันล่มทุกวัน ซึ่งแสดงว่าเวียงกุมกามเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในขณะนั้น สภาพกำเนิดเวียงกุมกามจึงเกิดขึ้นในตำแหน่งที่สะดวกต่อการคมนาคม ก่อนสร้างเวียงกุมกามชุมชนแห่งนี้เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมน้ำมาก่อน ลักษณะเช่นนี้สามารถพัฒนาให้ขยายตัวเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ได้ในเวลาต่อมา การคมนาคมที่สะดวกเป็นปัจจัยสำคัญของการสร้างเวียงกุมกาม

ประการที่สอง ด้านการเป็นแหล่งเกษตรกรรม เวียงกุมกามตั้งอยู่ระหว่างกลางของที่ราบลุ่ม อุดมสมบูรณ์และกว้างขวาง สามารถพัฒนาเกษตรกรรมรอบๆ ตัวเมืองขึ้นได้ดีและบริเวณนี้มีแม่น้ำปิงไหลผ่าน และยังมีสาขาของแม่น้ำปิงอีกหลายสายที่ไหลผ่านในลักษณะแม่น้ำประสานสาย การมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติจำนวนมากทำให้การปลูกข้าวได้ผลดี บริเวณเวียงกุมกามและใกล้เคียงคงไม่มีปัญหาขาดแคลนน้ำ ดังตัวอย่างการขุดเหมืองอ้ายฟ้า เพื่อแก้ไขการขาดแคลนน้ำจนทำนาไม่ได้ผลก็อยู่ในเขตอำเภอสันทราย การที่หลักฐานนี้ไม่กล่าวถึงเขตเวียงกุมกาม ทำให้เข้าใจว่าเขตเวียงกุมกามหรือเขตอำเภอสารภี น่าจะเป็นแหล่งที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์มาช้านานและความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำในเขตเวียงกุมกามได้พัฒนาระบบเหมืองฝายเพื่อนำน้ำไปใช้ในการเพาะปลูก ซึ่งบริเวณนี้มีการสร้างฝาย และมีชุมชนหัวฝายลักษณะการทำฝายพื้นเมืองก็มีสืบต่อกันมาช้านาน ดังนั้นในเขตเวียงกุมกาม อำเภอสารภีจึงมีฐานะเป็นศูนย์กลางเกษตรกรรมที่สำคัญมาช้านานแม้ในปัจจุบันอำเภอสารภีก็เป็นแหล่งเกษตรกรรมของจังหวัดเชียงใหม่

ประการที่สาม เวียงกุมกามตั้งอยู่ก่อนข้างกลางอาณาจักรล้านนา จึงเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมกับการเป็นศูนย์กลางของการควบคุมหัวเมืองต่างๆ จากลักษณะทางกายภาพได้แบ่งดินแดนของล้านนาเป็น 2 เขต คือ เขตตอนบนในที่ราบลุ่มแม่น้ำกก ซึ่งรวมตัวเป็นแคว้นโยน มีเชียงรายเป็นเมืองสำคัญกับเขตทางตอนล่าง ในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งเป็นเขตแคว้นหริภุญไชยเดิมทั้งสองเขตถูกคั่นด้วยทิวเขาผีปันน้ำตะวันตก นับเป็นปัญหาของการรวมตัวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

อย่างไรก็ตามที่ตั้งของเวียงกุมกามก็เหมาะสมเพราะอยู่ในเขตที่อุดมสมบูรณ์ และยังสามารถควบคุมเมืองลำพูนและเมืองลำปางซึ่งปราบปรามมาได้อย่างใกล้ชิด ขณะเดียวกันก็พอจะคุมหัวเมืองทางตอนเหนือได้ เช่น เชียงราย เชียงแสน ผ่าง

เวียงกุมกามถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของวัฒนธรรมหริภุญไชย สภาวะแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรมหริภุญไชยย่อมมีอิทธิพลต่อการก่อรูปของเวียงกุมกาม จากการศึกษาพบว่ารูปแบบของเวียงกุมกามได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของหริภุญไชย ดังเช่น การเลือกทำเลที่ตั้งเวียงกุมกามก็เลือกสร้างบนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำที่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มต้ำน้ำท่วมถึง อันเป็นลักษณะเด่นของการเลือกที่สร้างเวียงตามแนวความคิดของวัฒนธรรมหริภุญไชย หากพิจารณาถึงแนวความคิดตามจารีตของชาวไทยวนแล้ว จะพบว่าจะเลือกสร้างเวียงที่เชิงเขา ด้านฝั่งเวียงกุมกามเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขณะที่ชาวไทยวน (ก่อนยึดครองเมืองหริภุญไชย) จะสร้างเวียงไปตามลักษณะภูมิประเทศจึงไม่เป็นรูปทรงเรขาคณิต

นอกจากรูปแบบเวียงกุมกามจะ ได้รับอิทธิพลจากหริภุญไชยดังกล่าวแล้ว รัฐล้านนาก็ยังรับความเจริญด้านต่างๆ จากหริภุญไชยดังเช่น ตัวอักษรธรรมล้านนามีที่มาจากอักษรอมฤตของหริภุญไชยนิกาชงฆ์พื้นเมืองของอาณาจักรล้านนา มาจากนิกาชงฆ์ของหริภุญไชย ส่วนทางด้านศิลปกรรม พบการยอมรับศิลปะหริภุญไชยอย่างชัดเจน ดังเช่น รูปทรงเจดีย์สี่เหลี่ยมของวัดกู่กุดเป็นต้นแบบของวัดกู่คำ และเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมในเวียงกุมกามซึ่งพบที่วัดกุมกาม วัดบุญเื้อย วัดไม้ซ้ง เป็นเจดีย์ที่คลี่คลายมาจากเจดีย์แปดเหลี่ยมของหริภุญไชยเช่นเดียวกัน จึงเห็นว่าวัฒนธรรมหริภุญไชยได้รับการยอมรับจากชาวไทยวนสูงมาก แต่ขณะเดียวกันก็มีการผสมผสานวัฒนธรรมหริภุญไชยเข้ากับวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่างๆ ในบริเวณนี้ ในที่สุดก็สร้างสรรค์เอกลักษณ์เป็นศิลปกรรมร่วมกันของสังคมล้านนา

ในช่วงเวลาที่เวียงกุมกามเป็นเมืองหลวง กล่าวได้ว่าเป็นสมัยรุ่งเรืองของเวียงกุมกาม เวียงกุมกามมีฐานะเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและศูนย์กลางทางการค้า ชุมชนบริเวณเวียงกุมกามขยายตัวเป็นสังคมเมือง โดยอาศัยพื้นฐานที่เหมาะสมของที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคม และในขณะที่พญามังรายประทับในเวียงกุมกาม นอกจากพระองค์จะสร้างเวียงกุมกามขึ้นแล้ว ทรงสร้างที่ประทับตลาดและวัดซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างเมืองทั่ว ๆ ไป พญามังรายทรงปกครองดูแลทุกข์สุขของประชาชนในเวียงกุมกามอย่างใกล้ชิด

อย่างไรก็ตาม เวียงกุมกามมีความสำคัญในฐานะเมืองหลวงในช่วงระยะเวลาไม่นาน พญามังรายทรงย้ายเมืองหลวงมาที่เมืองเชียงใหม่ สาเหตุที่ย้ายมาสร้างเวียงเชียงใหม่ ก็เพราะที่ตั้งเวียงเชียงใหม่มีความเหมาะสมกว่าเวียงกุมกาม และจากผลการวิจัยของนักธรณีวิทยาทำให้เข้าใจว่าสาเหตุของการย้ายมาสร้างเวียงเชียงใหม่ ไม่ใช่เป็นเพราะน้ำท่วมเวียงกุมกาม ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์น้ำท่วมเวียงกุมกามอยู่ในสมัยพม่าปกครอง (พ.ศ. 2101-2317)

หลังจากสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงแล้ว เวียงกุมกามก็ไม่ได้สิ้นสลายลง คงเป็นชุมชนสืบต่อมา เวียงกุมกามเป็นชุมชนขนาดใหญ่พอสมควร โดยดูจากซากวัดร้างในเวียงกุมกามซึ่งมีเป็นจำนวนมากนับสิบวัด และหลายวัดมีร่องรอยการซ่อมแซมของเดิม ซึ่งแสดงถึงความเป็นชุมชนที่อยู่สืบมาอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยราชวงศ์มังราย เนื่องจากเวียงกุมกามมีที่ตั้งอยู่ใกล้กับเชียงใหม่ จึงอยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของกษัตริย์ และมีฐานะเป็นเวียงบริวาร กษัตริย์และพระญาติวงศ์เสด็จไปประทับพักผ่อนในเวียงกุมกาม จึงมีการทำนุบำรุงเวียงกุมกามให้มีความเจริญควบคู่กับเชียงใหม่ และผลจากการอยู่ใกล้เชียงใหม่ ทำให้เวียงกุมกามมีหน้าที่เป็นด่านป้องกันข้าศึกที่จะเข้าตีเมืองเชียงใหม่ กษัตริย์จะควบคุมเวียงกุมกามไว้ในอำนาจ ไม่ให้เวียงกุมกามเป็นฐานกำลังแก่ศัตรู ต่อมาแม่น้ำท่าวมอย่างรุนแรงเป็นภัยธรรมชาติที่ทำลายเวียงกุมกามให้สลายตัวลง เหตุการณ์ครั้งนี้เวียงกุมกามได้รับความเสียหายมาก เพราะหลักฐานจากการขุดแต่งวัดร้างในเวียงกุมกามของหน่วยศิลปากรที่ 4 พบซากวัดร้างจมอยู่ใต้ดินตะกอนที่แม่น้ำพัดพามา ระดับพื้นดินเดิมของวัดอยู่ต่ำกว่าพื้นดินในปัจจุบันประมาณ 1.50-1.80 เมตร สภาพวัดที่อยู่ลึกลงไปจากพื้นดินเดิมปัจจุบันอย่างมาก เวียงกุมกามจึงได้ชื่อว่าเมืองใต้ดิน ความเสียหายที่เกิดขึ้นทำให้ยากที่จะฟื้นฟูเวียงกุมกามให้สู่สภาพเดิม เวียงกุมกามจึงถูกปล่อยให้ร้างไป สาเหตุจากน้ำท่าวมเวียงกุมกามอย่างรุนแรงทำให้แม่น้ำปิงเปลี่ยนร่องน้ำจากเดิมแม่น้ำปิงเคยไหลไปทางด้านตะวันออกของเวียงกุมกาม ซึ่งเป็นแนวของแม่น้ำปิงในปัจจุบัน แม่น้ำปิงจึงไม่ไหลผ่านเวียงกุมกามและเวียงลำพูน ซึ่งในอดีตแม่น้ำปิงไหลผ่านเวียงเชียงใหม่ เวียงกุมกาม และเวียงลำพูน ทั้ง 3 เวียงดังกล่าวจะอยู่ด้านตะวันตกของแม่น้ำปิง การติดต่อสื่อสารกันก็ไม่ต้องข้ามแม่น้ำปิง แต่การเดินทางจากเวียงเชียงใหม่ไปเวียงกุมกามในปัจจุบันจะต้องข้ามแม่น้ำปิง

หลังจาก พ.ศ. 2317 เป็นต้นมา มีหลักฐานชัดเจนว่าแม่น้ำปิงได้เปลี่ยนร่องน้ำมาไหลในแนวปัจจุบัน ทำให้แม่น้ำปิงไม่ไหลผ่านเวียงกุมกาม เวียงกุมกามจึงหมดความสำคัญลงไป ทั้งนี้เพราะความเจริญเติบโตของชุมชนจะเป็นไปตามเส้นทางคมนาคมที่ผ่านไป ในขณะที่ชุมชนเวียงกุมกามหมดความสำคัญ ชุมชนท่าวังตาลซึ่งอยู่ริมแม่น้ำปิงกลับมีความสำคัญแทนที่เวียงกุมกามโดยมีฐานะเป็นท่าน้ำลึก การเดินทางไปมา ระหว่างเชียงใหม่-กรุงเทพฯ จะต้องมาขึ้น-ลง เรือที่ท่าวังตาล ท่าวังตาลจึงเป็นทางผ่านของผู้คนและสินค้า ชุมชนท่าวังตาลจึงขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่พอสมควร และเมื่อชุมชนท่าวังตาลเจริญเติบโตระดับหนึ่งแล้วจึงเกิดการขยายตัวไปตั้งถิ่นฐานไปตามแนวร่องเดิมของกุมกามจนไปจรดถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน การขยายชุมชนตามแนวปิงห่าง ส่วนหนึ่งเป็นผลจากความจำเป็นต้องใช้เส้นทางติดต่อระหว่างเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งแทนที่การคมนาคมทางน้ำ "แม่น้ำปิง" ที่สิ้นเงินไปแล้ว

สำหรับเวียงกุมกามเริ่มมีสภาพเป็นชุมชนอีกครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ก็ยังเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ ที่ไม่ขยายตัวเป็นศูนย์กลางความเจริญได้อีก เพราะเส้นทางคมนาคมสายสำคัญไม่ผ่านเวียงกุมกามจากการย้ายเข้ามาอยู่อาศัยภายในเวียงกุมกามของราษฎร จึงเกิดการซ่อมแซมวัดกานโถมให้ เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านภายใต้ชื่อใหม่ว่าวัดช้างค้ำ ต่อมาหมู่บ้านแห่งนี้จึงได้ชื่อบ้านช้างค้ำ ราษฎรที่อยู่อาศัยในเวียงกุมกามเป็นคนเมือง มีอาชีพทำนาทำสวนอยู่กันตามสภาพสังคมหมู่บ้านเล็กๆ ส่วนวัดร้างซึ่งมีจำนวนนับสิบก็ถูกปล่อยให้รกร้างอยู่ตลอดมา เวียงกุมกามเริ่มถูกรื้อฟื้น ความหลังในฐานะชุมชนโบราณที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ล้านนา เมื่อ พ.ศ. 2527 นี้เอง นับจากการขุดแต่งวิหารกานโถมใน พ.ศ. 2527 เรื่องราวของเวียงกุมกามก็เริ่มเป็นที่สนใจของ นักวิชาการและประชาชนทั่วไป ด้านหน่วยศิลปากรที่ 4 ก็ได้แต่งบูรณะวัดร้างบริเวณเวียงกุมกาม อย่างต่อเนื่องจนถึง พ.ศ. 2545

4.3 สิ่งดูใจให้เกิดการท่องเที่ยวในโบราณสถานเวียงกุมกาม

จากการที่เรื่องราวและประวัติศาสตร์ของโบราณสถานเวียงกุมกามถูกรื้อฟื้นขึ้นมาจนทำให้โบราณสถานนี้เป็นที่รู้จักและเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณสถานที่สำคัญที่จะสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนและประเทศด้วย แหล่งท่องเที่ยวในโบราณสถานเวียงกุมกามที่น่าสนใจมีดังนี้

1. วัดกู่คำ หรือ วัดเจดีย์เหลี่ยม เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกเวียงกุมกาม วัดนี้พญามังรายสร้าง โดยให้นำดินที่ขุดได้จากหนองต่าง (หนองน้ำที่อยู่ใกล้ที่ประทับของพญามังรายในเวียงกุมกาม) มาทำเป็นอิฐประกอบกับการใช้ศิลาแลงเพื่อก่อกู่คำ ชั้น โดยวัดนี้พญามังรายสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐมเหสีของพระองค์หนึ่งที่สิ้นชีวิตที่เวียงกุมกาม ลักษณะเจดีย์มีสภาพเป็นเจดีย์กลวงสี่เหลี่ยมข้างในเจดีย์มีทางเข้าออกได้ ภายในเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงแต่ข้างนอกก่อเป็นอิฐมี 5 รูป และมีพระพุทธรูปประดับด้านละ 15 องค์แต่ละด้านจะมีซุ้มพระชั้นละ 3 องค์มี 5 ชั้น รวมทั้งองค์เจดีย์มีพระพุทธรูป 60 องค์

2. วัดกานโถม หรือ วัดช้างค้ำ เป็นวัดสำคัญของเวียงกุมกามควบคู่กับวัดกู่คำ สาเหตุที่ชื่อวัดกานโถม เพราะตั้งชื่อตามนายช่างกานโถมหรือหลานของพญามังรายซึ่งเป็นผู้สร้างวัดนี้ พญามังรายให้โปรดสร้างวัดนี้ขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมธาตุที่ได้จากประเทศลังกา วัดกานโถมมีอายุสืบมาอีกหลายร้อยปีแล้วจึงทรุดโทรม จำเป็นต้องซ่อมแซมทำให้ต้องมีการซ่อมแซม โดยในสมัยนั้นการซ่อมแซม คือ การสร้างปิดทับของเดิม ซึ่งทำให้ไม่สามารถมองเห็นรูปทรงเจดีย์องค์เดิมได้

การซ่อมเจดีย์กานโถมครั้งสุดท้ายอยู่ในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ผลของการซ่อมได้กลายเป็นศิลปะพม่าไปซึ่งเป็นเจดีย์รูปช้างค้ำ ดังที่เห็นในปัจจุบัน และเป็นที่มาของชื่อวัดช้างค้ำ

3. วัดหัวหนอง ตั้งอยู่ภายในเวียงกุมกามใกล้กับกำแพงเมืองด้านเหนือ จากชื่อของวัดแสดงว่ามีที่ตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำ วัดหัวหนองเป็นวัดใหญ่มีเนื้อที่ถึง 4 ไร่เศษ ภายในวัดมีสิ่งก่อสร้างประกอบด้วยซุ้มโขงประตูใหญ่ อุโบสถ มณฑป วิหารและเจดีย์ มีการสันนิษฐานว่าเป็นที่ประทับของกษัตริย์มาก่อน ทำให้เชื่อว่าวัดหัวหนองเป็นวัดในเขตพระราชฐาน

4. วัดธาตุขาว ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียงกุมกาม โบราณสถานประกอบด้วยวิหาร เจดีย์ อุโบสถ และมณฑป การกำหนดอายุวัดธาตุขาวไม่สามารถทำได้เนื่องจากรูปทรงเจดีย์เหลือเพียงฐานเจดีย์เท่านั้น แต่สิ่งที่พอจะกำหนดอายุของวัดธาตุขาวได้แก่ อิฐจารึก มีอักษรฝักขามที่แสดงว่าโบราณสถานนี้อยู่ในพุทธศตวรรษที่ 21

5. วัดปู่เปี้ย เป็นวัดที่งดงามมากแห่งหนึ่งในเวียงกุมกาม ชื่อปู่เปี้ยเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันทำให้ยังไม่ทราบว่าสมัยโบราณชื่อวัดอะไร โบราณสถานแห่งนี้ประกอบด้วยวิหาร เจดีย์ อุโบสถ ใกล้กับอุโบสถมีศาลสี่เส้า และแท่นบูชา วิหารและอุโบสถตั้งเคียงกัน และหันหน้าออกไปทางทิศตะวันออก วิหามีร่องรอยการซ่อมมาหลายสมัย ส่วนองค์เจดีย์มีเรือนธาตุสูงรับกับองค์ระฆังขนาดเล็ก มีลวดลายปูนปั้นประดับเจดีย์สวยงามมาก ควรเป็นศิลปะในยุคทองของล้านนา

6. วัดอีค่าง ตั้งอยู่ภายในเวียงกุมกาม วิหารและเจดีย์อยู่บนฐานเดียวกัน วิหารขนาดใหญ่เท่ากับ 20 x 13.50 เมตร ส่วนเจดีย์เป็นแบบองค์ระฆังทรงกลม การกำหนดอายุวัดไม่สามารถทำได้เนื่องจากมีการสร้างวิหารทับของเดิมหมด จากการขุดแต่งวัดอีค่างพบตัวอักษรบนอิฐจำนวน 7 ก้อน ทำให้คาดว่า วัดอีค่างนี้มีอายุในช่วงที่อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองเรื่องวัดหนึ่ง

7. วัดน้อย ตั้งอยู่ทิศตะวันตกของวัดกานโถม ก่อนการขุดแต่งเป็นเนินดินสองแห่งมีชาวบ้านเข้ามาปลูกบ้านอาศัยบนโบราณสถานและยังพบร่องรอยการขุดหาทรัพย์สินเป็นหลุมใหญ่ โบราณสถานวัดน้อยประกอบด้วยวิหารและเจดีย์ วิหาร โครงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 9.8 x 22 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ด้านหลังวิหารเป็นซุ้มประดิษฐานพระประธาน สันนิษฐานว่าอาจสร้างในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19-20

8. วัดพระเจ้าองค์คำ ตั้งอยู่ริมน้ำบึงสันนิษฐานสาเหตุแห่งการเรียกวัดนี้คือมีพระพุทธรูปสี่คำอยู่ในบริเวณวัดนี้จะมีวิหารหลายหลัง มีซุ้มโขงประตูและแนวกำแพง นอกจากนี้ยังมีวิหาร

และเจดีย์ คาดว่าสร้างในต้นพุทธศตวรรษที่ 20 โบราณวัตถุที่พบเป็นพระพุทธรูปและชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริดที่ชำรุดถึง 128 ชิ้น ประกอบด้วยพระพุทธรูปศิลปะล้านนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 และมีพระพุทธรูปศิลปะลพบุรี 2 ชิ้น นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผาจากเตาสันกำแพง เตาเวียงกาหลง และพบเครื่องถ้วยของจีนสมัยราชวงศ์หมิงเป็นถ้วยและชาม และพบท่อน้ำดินเผาขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 7.0 - 8.5 เซนติเมตร ยาว 36.0 เซนติเมตร หนา 1.3 เซนติเมตร พบจำนวนมาก มีร่องรอยของปูนที่ใช้ยาเชื่อมที่ปลายท่อด้วย

9. วัดไม้ซัง ตั้งอยู่ที่มุดตะวันตกเฉียงใต้ภายในเวียงกุมกามบริเวณรอบวัดร้าง เป็นทุ่งนาสภาพก่อนการขุดแต่งเป็นเนินดินรูปสี่เหลี่ยม มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นชาวบ้านเรียกว่าไม้ซัง จึงเป็นที่มาของชื่อวัดนี้ในเวลาต่อมา วัดไม้ซังประกอบด้วยโบราณสถาน ได้แก่ วิหารและเจดีย์ วิหารมีขนาด 11 x 20 เมตร สูง 1.2 เมตร เจดีย์ตั้งอยู่ท้ายวิหารเหลือเพียงฐานและมีต้นไม้ซังขึ้น นอกจากนี้มีเจดีย์แปดเหลี่ยมซึ่งเหลือเพียงฐาน (อาจเป็นศาลเจ้าที่) และมีฐานขุมประตูดุโขงพร้อมกับกำแพง

10. วัดกู่ขาว ตั้งอยู่อยู่ริมถนนสายเชียงใหม่-ลำพูน (สายคันยาง) ด้านทิศตะวันตกของถนน อยู่ในเขตตำบลหนองหอย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ สภาพรอบวัดกู่ขาวก่อนการขุดแต่ง พบเจดีย์มีความสูงประมาณ 5 เมตร และรอบๆ องค์เจดีย์เป็นเนินดิน ด้านทิศเหนือของวัดและทิศตะวันตกติดกับบ้านเรือนราษฎร ส่วนทิศใต้เป็นถนนไปสู่เวียงกุมกาม ทิศตะวันออกของวัดจรดถนนเชียงใหม่ - ลำพูน หลังจากขุดลอกดินที่ทับถมอยู่ พบวัดกู่ขาวหันหน้าไปทางทิศใต้ลงสู่แม่น้ำปิงห่างและพบโบราณสถาน 3 แห่ง คือ

- (1) กำแพงแก้วและขุมประตูดุอยู่หลังเจดีย์ เป็นแนวกำแพงก่ออิฐขนาดกว้าง 0.6 เมตร สูง 0.2-0.5 เมตร มีขุมประตูกว้าง 1.5 เมตร
- (2) เจดีย์ประธานเป็นศิลปะล้านนา ส่วนฐานล่างรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสลดหลั่น 3 ชั้น ชั้นล่างสุดขนาด 8.6 x 8.6 เมตร ส่วนเรือนธาตุมีลักษณะสูงก่อที่บตันทั้ง 4 ด้าน (ไม่ทำขุมพระ) ส่วนยอดของเจดีย์มีหลักฐานว่าเป็นฐานบัวแปดเหลี่ยมรองรับองค์ระฆัง เมื่อพิจารณาจากสถาปัตยกรรมเจดีย์นี้แล้ว สันนิษฐานว่า น่าจะมีอายุการสร้างในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22
- (3) ส่วนวิหารมีร่องรอยการก่อสร้าง 2 ครั้ง การก่อสร้างครั้งแรกเหลือเฉพาะด้านท้ายวิหาร ส่วนด้านหน้าวิหาร และตอนกลางวิหารถูกทำลายเมื่อสร้างถนนและก่อสร้างบ้านเรือน

11. วัดกู่ป่าด้อม เป็นวัดที่น่าสนใจมากที่สุด ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้นอกเวียงกุมกาม ชื่อของวัดนี้ตั้งตามชื่อเจ้าของที่ดิน ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับอะไรกับประวัติศาสตร์ โบราณสถาน มีขนาดใหญ่ ประกอบด้วยวิหาร มีฐานใหญ่ มีบันไดทางขึ้นวิหารทางทิศตะวันออก มีราวบันไดด้านปลายเป็นรูปตัวหงา ส่วนเจดีย์เหลือเพียงฐาน มีกำแพงแก้วก่ล้อมโบราณสถาน และกำแพงแก้วด้านหน้าทางเข้าวิหารมีซุ้มโจง พิจารณารูปแบบทางสถาปัตยกรรมและจารึกบนแผ่นอิฐสันนิษฐานวัดแห่งนี้ ควรมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 วัดนี้ยังดูไม่เสร็จ เนื่องจากข้างวิหารทางด้านทิศเหนือ ซึ่งเป็นทางเข้าบ้านราษฎร พบร่องรอยวิหารอีกหลัง จากการขุดกู่ป่าด้อม พบว่าโบราณสถานถูกฝังจมอยู่ใต้ดินลึกประมาณ 2 เมตร ในลักษณะถูกทรายฝังกลบ ซึ่งเป็นทรายที่ถูกน้ำพัดมาครั้งน้ำท่วมใหญ่ เมื่อคุณภาพถ่ายทางอากาศแล้วพบร่องน้ำไหลผ่านกู่ป่าด้อม แสดงว่าระหว่างน้ำท่วมได้มีสายน้ำไหลผ่านทางกู่ป่าด้อมจึงนำทรายมาทิ้งไว้

12. วัดโบสถ์ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตก นอกเวียงกุมกาม โบราณสถาน ประกอบด้วยวิหารขนาด 10.7 x 23.5 เมตร ซึ่งเหลือเพียงฐาน มีร่องรอยการก่อสร้างสองสมัย และเจดีย์มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 7.6 x 7.6 เมตร เหลือเพียงส่วนฐาน โบราณสถานนี้ ควรมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 โดยพิจารณาจากลักษณะของโบราณสถานและตัวอักษรบนอิฐ

13. วัดกู่ฮ้ายหลาน เป็นวัดขนาดเล็กตั้งอยู่ภายในเวียงกุมกามด้านเหนือ บนพื้นที่ของราษฎรซึ่งชื่อฮ้ายหลาน หลังจากการขุดแต่งเนินโบราณสถานพบวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เจดีย์ซึ่งเหลือเพียงฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส แทนบุชา กำแพงแก้ว และซุ้มประตูทางด้านทิศตะวันออก สันนิษฐานมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22

14. วัดกู่ฮ้ายลี เป็นวัดขนาดเล็ก สมัยก่อนชาวบ้านเคยเรียกเป็น กู่สันนา เพราะตั้งอยู่กลางทุ่งนา หน้าวัดกานโถม (ห่างประมาณ 200 เมตร) ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกู่ฮ้ายลี เนินโบราณสถานร้างแห่งนี้ถูกทิ้งร้างมานาน มีดินโพธิ์ขนาดใหญ่ และหลุมปกคลุม โบราณสถานประกอบด้วยวิหาร เจดีย์ ซึ่งเหลือเพียงฐาน และแทนบุชา สภาพแวดล้อมในปัจจุบันอยู่ชิดกับบ้านของชนชั้นกลาง

15. วัดกู่เมะเกลือ ตั้งอยู่ในเวียงกุมกามด้านทิศตะวันออก ชื่อของกู่นี้เรียกตามต้นไม้ที่ขึ้นบนโบราณสถาน หลังจากขุดลอกดินออกแล้ว พบเจดีย์และวิหารตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก สันนิษฐานว่า มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา

16. วัดคู่ถัดไม้ ตั้งอยู่ภายในเวียงกุมกามด้านใต้ โบราณสถานประกอบด้วย วิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เจดีย์ด้านหลังวิหารเหลือเพียงฐาน และเจดีย์รูปแปดเหลี่ยมคาดว่า เป็นศาลเจ้าที่ลักษณะคล้ายกับที่พบที่วัดปู่เฒ่า มีซุ้มประตูโจงและกำแพงแก้ว สันนิษฐานมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

17. วัดคู่อีกป้อม ตั้งอยู่นอกกำแพงเวียงกุมกามทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โบราณสถานประกอบด้วยวิหารและเจดีย์ ซึ่งเหลือเพียงฐาน สันนิษฐานจากภาชนะดินเผา จากแหล่งเตา เช่น เตาเวียงกาหลง เตาอินทขิล เตาสันกำแพง เครื่องถ้วยจีน สันนิษฐานมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 2

18. วัดกุมกามที่ป่าจาม นักโบราณคดีผู้ขุดเรียกชื่อโบราณร้างแห่งนี้ ซึ่งตั้งอยู่ในโบราณสถานเวียงกุมกามตรงมุมเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วยวิหารสองหลัง สันนิษฐานมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21